

Чайкіна Н.О.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

СТИЛІ ЕМОЦІЙНИХ РЕАГУВАНЬ ПІДЛІТКІВ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуті проблеми адаптивних стратегій емоційного реагування підлітків позбавлених батьківського піклування. Проаналізовані дані дослідження чинників емоційно-регулятивної сфери, які впливають на життєдіяльність підлітка в умовах обмеженого соціального простору. Акцентовується увага на напрямках психологічної роботи практичних психологів у школах-інтернатах.

Ключові слова: підліток, емоції, стильові реагування, адаптивні стратегії, життєдіяльність, дослідження.

В статье рассматриваются проблемы адаптивных стратегий эмоциональных реакций среди подростков, которые лишены родительской опеки. Представлен анализ данных исследования факторов эмоционально-регулятивной сферы, которые влияют на жизнедеятельность подростков в условиях ограниченного социального пространства. Акцентируется внимание на направлениях психологической работы практических психологов в школах-интернатах.

Ключевые слова: подросток, эмоции, стили реакций, адаптивные стратегии, жизнедеятельность, исследование.

Problems of adaptive strategies of emotional reactions for teenagers that live without parents care were examined in the article. Analysis of research data on the factors of the emotional and regulatory sphere that affect the life activity of teenagers in a limited social space was provided. Author paid attention in the article to the directions of psychological work of practical psychologists in boarding schools.

Key words: teenager, emotions, stylistic responses, adaptive strategies, livelihoods, research.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження емоційно-регулятивної сфери підлітків зумовлюється необхідністю вивчення тих внутрішніх, суб'єктивних, власне психологічних чинників, котрі визначають їх психічний розвиток і подальші адаптивні стратегії реагувань на різноманітні впливи дорослого життя. Адже саме формування емоційно-регулятивної сфери людини проходить складний шлях розвитку, який полягає у поступовій диференціації – збагачення якісної палітри переживань. Одночасно з цим змінюється зміст емоцій: ускладнюються їх об'єкти, розширюється коло стилів переживань і реагувань, формується здібність їх контролювати та регулювати, що істотно впливає на життєві адаптивні стратегії, здійснюючи потужний мотивуючий вплив на гомеостатичні процеси між домаганнями і можливостями їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Разом з тим, доводиться констатувати, що попри наявність інтересу дослідників до проблем сирітства [3], [4], [8], [12], емоційно-

го або оціночного аспекту ставлення до цього [2], [5], емоційних порушень, які негативно позначаються на життєдіяльність підлітків [1], [6], [7], [9] тощо, існує дефіцит досліджень, присвячених виявленню відмінностей у емоційних стилях реагувань підлітків-школярів і підлітків зі шкіл-інтернатів.

Виклад основного матеріалу. Більшість підлітків позбавлених батьківського спілкування проживають в основному у школах-інтернатах, що відображається на розвитку їх особистості та на стильових особливостях емоційних реагувань. Перш ніж потрапити до інтернату підлітки вже отримали негативний досвід від спільного проживання з батьками, часто голодуючи були вимушені самі дбати про задоволення своїх потреб різними способами через крадіжки, здирства, обман або дрібні правопорушення. За кількістю життєвих стресів, негативних емоцій і вражень (жорстокість, приниження, складні життєві ситуації) багато підлітків здобули досвід дорослого життя, але не сформували адаптивні

стратегії реалізації цього досвіду у соціумі. Адаптивна стратегія (Н.Чайкіна, 2017) визначається рівнем відповідності суб'єктивних (пригнобити чи звільнити внутрішні ресурси) і об'єктивних (присвоїти чи перетворювати середовище) елементів адаптації по відношенню до ступеня збігу очікувань особистості з реальною ситуацією, тобто наскільки зближене "Я-базове" і "Я-ситуаційне" [11]. Переважно більшість підлітків, як зазначає Л.М. Шипіцина [12] пам'ятаючи своїх батьків і сепарацію від них, тримають гірку образу на життя, суспільство, відчуваючи покинутість і неповноцінність. У таких підлітків поведінка носить гіперкомпенсаторно-установочний характер, коли почуття і емоції переважають над розумом і мотивують до вчинкових задоволень та уникнення того, що стомлює, неприємне, не до вподоби.

Як зазначає І.А. Крестініна [4], життєві складнощі та проживання в замкненому середовищі, коли бажання, емоції і поведінка підлітка весь час контролюються, породжує у них небажані риси характеру: відлюдкуватість, замкнутість, плаксивість, сенситивність, недовіра і залякуватість, жорстокість до слабших за себе, заздрість, наклепництво, хитрість, брехливість, схильність до крадіжок, високий артистизм, уміння імітувати свою непричетність до справ, які хитро сплановані і вправно виконані. Залишаючись без відповідного реагування з боку дорослих негативні нахили трансформуються із адаптивних стратегій у адаптивний стиль поведінки і закріплюються. Емоційні реагування на ситуацію часто мають форму депресій, агресивності, ворожості, що переходять у нервові психічні зриви, невдоволеністю своєю долею, у почуття неповноцінності та страх перед сильнішими. Агресія підлітка може бути спрямована на навколишнє середовище. В цьому випадку йдеться про екоцид, який проявляється у вандалізмі, знущанні над тваринами, забрудненні навколишнього середовища.

Психологічний розвиток підлітків позбавлених батьківського спілкування ускладнюється, за словами В.С.Мухіної [6], дефіцитом тепла, поважного ставлення один до одного. Збіднення та формалізація контактів у поєд-

нанні з підвищеною вимогливістю до слухняності дитини не сприяють формуванню власної самоцінності та значимості інших. Ці фактори провокують у підлітків невпевненість у своїх силах, стійкій емоційний розлад, негативізм, афективні реакції, негативне самоствердження і створюють у них змістовні бар'єри у розумінні вимог суспільства, що ускладнює життя і адаптацію до нових форм взаємодії з реальним світом. А.М. Прихожан [8] вважає, що у кожної людини повинна бути певна доля агресивності, інакше вона стає пасивною і конформною. Агресивність – це захисна реакція на небажані подразники зовнішнього світу, які ускладнюють життя людини. Питання стоїть у тому, який ступінь агресивності необхідний і достатній для підтримки позитивних стосунків з оточуючими. Де знаходиться та межа, за якою агресивність і ворожість стають деструктивними формами поведінки? Прояви агресивності і ворожості у соціально дезадаптованих підлітків можуть бути різноманітними по своїй природі і формі вираження. Присутність агресивних дій у поведінці таких дітей завжди в тій чи іншій мірі пов'язана з певним типом акцентуації характеру, особливо якщо такі дії часто повторюються, а не є епізодичними. Агресія може виникати, накопичуватися і шукати виходу у збуреннях, але у більшості випадків, вона є реакцією на хронічне непорозуміння з боку оточуючих.

Для вивчення особливостей емоційних реагувань підлітків позбавлених батьківського піклування ряду шкіл-інтернатів Полтавської області нами були застосовані наступні психодіагностичні методи дослідження: самооцінки емоційних станів (за Г. Айзенком), рівень шкільної тривожності (за Філіпсом), рівень агресивності (за А. Басса-А. Даркі), рівень емоційного вигорання (за В.В. Бойко), стилі тенденцій поведінки в групі (за В. Стефансоном) та особливості реагування у конфліктній ситуації (за К. Томасом). Загальна вибірка досліджуваних охоплювала 60 осіб віком 13-14 років. Задля реалізації зазначеної мети нами було проведено порівняльне дослідження, в якому взяли участь дві групи респондентів, кожна з яких містила однакову кількість осіб жіночої

та чоловічої статі: 1) група підлітки позбавлені батьківського піклування (N=30) і 2) група підлітків ЗОШ I-III ступенів (N=30). Ми виходили із припущення, що зміни у емоційних реагуваннях мають свою специфіку і якісно й кількісно відрізняються у підлітків позбавлених батьківського піклування на рівні емоційно-регулятивних властивостей особистості та у адаптивних поведінкових стратегіях.

Отримані данні дослідження по двох груп респондентів дозволили зробити кількісний і якісний аналіз особливостей емоційних реагувань. Можемо зазначити, що саме підліткам, які позбавлені батьківського піклування на 26% притаманний високий рівень особистісної тривожності, вони більш амбітні, нестримані, здатні нагрубити, не контролюють висловлювання та дії або мають занижену самооцінку, почуття залежності від думки інших, невпевненість у поведінкових стратегіях та підвищену емоційну нестабільність. За певних обставин має місце фрустрація, неадекватний рівень співвіднесення намірів і можливостей породжує тривогу про майбутнє досягнення поставленої цілі. Істотними є відмінності між дівчатами школи-інтернату і дівчатами загальноосвітньої школи, у яких на 33% більший рівень високої тривожності. Дівчата більше за хлопців хвилюються про рівень навчальних досягнень та взаємовідносини з вчителями. Більшості підлітків школи-інтернату характерна висока загальна тривожність і у школі (на 17%), що може бути результатом постійного підвищеного контролю з боку вчителів та вихователів, які можуть неспіх у шкільних досягненнях пов'язувати з постійним перебуванням в замкнутому середовищі однолітків. Перевірка знань часто є усною і передбачає публічні виступи на уроці, випадки невдалого виступу супроводжуються емоційними коментарями однолітків, а це провокує підвищення рівня тривожності. Підліткам школи-інтернату на 26% більше притаманні агресивні реакції у відповідь на зовнішні впливи, при цьому дівчатам більше на 39% ніж дівчатам ЗОШ. Такі підлітки імпульсивні у вирішенні суперечливих питань, що може бути поштовхом до використання фізичної агресії при вирішенні конфліктних

ситуацій, або ця реакція може мати гіперкомпенсаторно-установочний характер на почуття сумніву у власних адаптивних стратегіях на загрозову ситуацію. Вони мають підвищену роздратованість на 10% (у дівчат на 14% вона більше), на 13% переважає підозрілість. Обмежене коло спілкування таких підлітків зумовлює специфічне уявлення про взаємодію з іншими, коли відчуваючи маніпулятивні впливи з боку оточуючих стає неможливим адекватно оцінювати ситуацію і довіряти власним почуттям. Внаслідок цього виникає відчуття виснаження (на 10% більше), що породжує викривлення змісту емоційних переживань, дефіцит позитивних емоцій, тепла і уважного ставлення один до одного. При вирішенні конфлікту підлітки позбавлені батьківського піклування часто застосовують суперництво (на 14% більше), яке трохи більше притаманно хлопцям (на 5%), що свідчить про невпевненість у своїх силах, невмінням домовлятися та прагнення за будь-що переконати оточуючих у своїй правоті, навіть застосовуючи силові прийоми доказу.

Для підлітків, що навчаються у загальноосвітній школі більш характерним є прагнення до компромісу (на 10%), що пов'язано з позитивним досвідом розв'язання конфлікту, наявністю адекватних стратегій їх вирішення з боку оточуючих. Тоді як ворожість, почуття незалежності, прийняття боротьби і комунікативні тенденції мають несуттєві відмінності між двома групами респондентів. Проблеми підліткового віку, коли істотно збільшується коло спілкування, особливо прагнення спілкуватися і з протилежною статтю, часті розмови про міжособистісні стосунки дають їм можливість отримати нову інформацію (особливо про те, що їм не кажуть дорослі), можливість до самовираження і нових вражень.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підлітковий вік характеризується емоційною нестабільністю і нестійкістю, яка в більшості зумовлена невпевненістю у адекватно вибраних адаптивних стратегіях поведінки. Поведінка підлітків позбавлених батьківського спілкування часто емоційно забарвлена образою на життя, низьким опором стресу, почуттям провини, страху не відпо-

відати очікуванням оточення, що супроводжується фізичною і вербальною агресією, роздратованістю, негативізмом. Збіднення та формалізація контактів у поєднанні з підвищеною вимогливістю до слухняності підлітка не сприяють формування у нього відчуття самоцінності і значимості для інших. Експлікація психологічних детермінант емоційних реакцій підлітків позбавлених батьківського піклування свідчить про необхідність по-

стійного моніторингу емоційних станів, проведення психодіагностики, індивідуальної і групової роботи не тільки з підлітками, але й з педагогами таких закладів. Через різного роду тренінгові програми практичним психологам необхідно підвищувати рівень гомеостазу адаптивних поведінкових стратегій для налагодження ефективної співпраці у учнівських колективах та поліпшення мікроклімату у закладах такого типу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бардиер Г. Интолерантность и Девиантное поведение / Г. Бардиер. – СПб.: Изд-во Спб. ГУ, 2005. – 41 с.
2. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків / Н. Вереніч // Підліток: як йому допомогти. – К.: 2004. – С. 60–65.
3. Комарова Н.В. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / Н.В. Комарова, Л.М. Мельничук, І.В. Пеша. – К.: ДПКСМ, 2014. – 18 с.
4. Крестинина И.А. Проблемы и социально-психологические особенности воспитания детских домов и школ-интернатов / И.А. Крестинина. – К.: Политиздат, 2007. – 253 с.
5. Марищук В.Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В.Л. Марищук, В.И. Евдокимов. – СПб.: Питер, 2001. – 296 с.
6. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития, детство, отрочество / В.С. Мухина. – М.: Академия, 2000. – 457 с.
7. Невский А.И. Подростки группы риска в школе / А.И. Невский, Л.С. Колесова. В 4 ч. – М.: Высшая школа, 1996. – 160 с.
8. Прихожан А.М. Дети без семьи / А.М. Прихожан, М.Н. Толстых. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
9. Радина Н.К. Изучение самопринятия у детей, воспитывающихся в закрытых детских учреждениях и в семье / Н.К. Радина // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 1. – С. 23–32.
10. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс – СПб.: Питериздат, 2000. – 624 с.
11. Чайкіна Н.О. Модель адаптивної стратегії фахівця / Психологія і особистість: науковий журнал. № 2 (12). – Київ-Полтава, 2017. С. 310–318.
12. Шипицина Л.М. Сопровождение и коррекция развития детей интерната: социально-эмоциональные проблемы – Л.М. Шипицина, Е.И. Казакова. – СПб.: Питер, 2000. – 200 с.